

١٧١١٠٢٥٦
١٧١٠٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٧١٩٦

ع

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی سندی و دلالتی روایات فهم قرآن

استاد راهنما:

دکتر سید رضا مؤدب

استاد مشاور:

دکتر محمد تقی دیاری بیدگلی

نگارنده:

زهرا هاشم آبادی

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۲

تابستان ۱۳۸۷

۱۰۶۱۹۶

تاریخ: ۸۷، ۷، ۲۳

بریت

شماره: ۱۱، ۴۴۹

پیوست:

جمهوری اسلامی ایران

رت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه قم

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خانم: زهرا هاشم آبادی رشته: علوم قرآن و حدیث
 تحت عنوان: بررسی سندی ودلالی روایات فهم قرآن
 با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۸۷ / ۷ / ۹ تشکیل گردید.
 در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۷/۵ با
 حروف هجده رسیم
 با درجه: عالی ○ بسیار خوب ○ خوب ○ قابل قبول ○ دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
آقای سیدرضا مؤدب	استاد راهنما	دانشیار	
آقای محمدتقی دیاری بیدگلی	استاد مشاور	استادیار	
آقای محمدجهاد نجفی	استاد ناظر	استادیار	
آقای محمدعلی تبری	استاد ناظر	مربی	
آقای عسگر دیرباز	نماینده کمیته تخصیلات تکمیلی	استادیار	

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،

دانشگاه قم

کدپستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱

دورنویس:

معاونت آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴

معاونت اداری ۲۸۵۵۶۸۶

معاونت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

مدیر امور آموزش و تمصیلات تکمیلی

نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء:

تقدیم بہ:

پیشگاہ حضرت ختمی مرتبت

پیام آور رحمت و معرفت

حضرت محمد صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم

و اوصیای پاک و مطہرش.

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خداوندی را که توفیق آشنایی با وحی الهی و سخنان نورانی و گهربار ائمه علیهم السلام را نصیب ما فرمود.

فرصت را غنیمت شمرده تشکر و قدردانی می‌نمایم از اساتید ارجمند جناب آقای دکتر مؤدب که با راهنمایی‌های ارزشمندشان موجب فراهم شدن این مجموعه شدند و جناب آقای دکتر دیاری که در تدوین این پایان نامه مساعدتی شایسته نمودند.

همچنین از پدر و مادر عزیزم که در به ثمر رسیدن این تلاش‌ها، رنج و سختی فراوانی متحمل شدند و از همسر گرامیم که با ورودش به زندگیم دریچه‌ای نو به سمت حیات با معنویت بر من گشود، تشکر می‌کنم.

چکیده

قرآن، مهم‌ترین و اصلی‌ترین کتاب هدایت بشر است و لازمه بهره‌مندی از این کتاب آسمانی، فهم و شناخت آن است. در این میان ائمه علیهم السلام که بالاترین و بهترین فهم قرآن نزد آنان است و مفسر واقعی قرآن هستند در باب فهم قرآن سخنانی بیان نموده‌اند که قابل تأمل و بررسی است. ایشان در سخنان خود از سویی به برخی ویژگی‌ها و فضایل منحصر به فرد قرآن از جمله جامعیت، هدایتگری، شفا بودن قرآن اشاره کرده‌اند و از سویی دیگر به صراحت بر تدبر و فهم قرآن تأکید نموده‌اند که اینها حاکی از اهمیت ویژه فهم قرآن است. در این میان عده‌ای با تمسک به برخی روایات قائل به عدم امکان فهم قرآن و عدم جواز تفسیر شده‌اند که با رد مدعای آنان، دلایلی از خود روایات مانند روایات بیانگر ضرورت تدبر در قرآن، معیار بودن قرآن در سنجش روایات، لزوم تمسک به قرآن، استدلال ائمه به آیات قرآن و روایات بیانگر انواع آیات قرآن، بر امکان فهم و جواز تفسیر و فهم قرآن وجود دارد. بر اساس سخنان ائمه علیهم السلام منابعی برای فهم قرآن وجود دارد که از جمله آنها خود قرآن، روایات و عقل انسان می‌باشد.

از نظر ایشان هر کس بنابر ظرفیت وجودی خود از قرآن بهره می‌برد زیرا فهم قرآن مراتبی دارد و علم کامل و جامع قرآن نزد آنان است. البته به شرط اینکه موانعی از جمله: اکتفا به معنای ظاهری قرآن، تعصب و استبداد، توقف در مقدمات فهم و ابتلا به صفات و اخلاق ناپسند و مذموم بر سر راه فهم قرآن نباشد و شرایط فهم مهیا باشد.

کلید واژه‌ها:

روایات ائمه علیهم السلام، اهمیت فهم قرآن، امکان فهم، جواز تفسیر و فهم، مراتب فهم، منابع فهم و موانع و شرایط فهم قرآن.

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه
۳.....	فصل اول: کلیات
۴.....	۱. بیان مسئله
۴.....	۲. ضرورت تحقیق
۵.....	۳. اهداف تحقیق
۵.....	۴. پرسش‌ها
۶.....	۵. فرضیه‌ها
۶.....	۶. پیشینه تحقیق
۷.....	۷. روش تحقیق
۸.....	۸. چگونگی بررسی سندی روایات
۹.....	فصل دوم: اهمیت فهم قرآن از دیدگاه روایات
۱۱.....	۱. تأکید روایات بر فهم قرآن
۱۷.....	۲. اوصاف و فضایل قرآن

- ۱.۲. قرآن، کتاب هدایت ۱۷
- ۲.۲. قرآن، نیکوترین سخن ۲۰
- ۳.۲. قرآن، دارو و شفا ۲۳
- ۴.۲. قرآن، سرشار از علوم و اخبار ۲۴
- ۵.۲. قرآن، بیان کننده هر چیز ۲۶

فصل سوم: امکان و جواز فهم و تفسیر قرآن از دیدگاه روایات ۳۵

۱. امکان فهم قرآن ۳۶
- ۱.۱. دلایل روایی عدم امکان فهم قرآن ۳۶
- ۱.۱.۱. روایات بیانگر فهم اختصاصی فهم قرآن ۳۷
- ۲.۱.۱. قرآن و تفسیر آن دورترین چیز از عقول مردم ۴۲
- ۲.۱. دلایل روایی امکان فهم قرآن ۴۶
- ۱.۲.۱. ضرورت تدبر در قرآن ۴۶
- ۲.۲.۱. انواع آیات قرآن ۴۷
- ۳.۲.۱. استدلال به آیات قرآن ۴۹
- ۴.۲.۱. معیار بودن قرآن در سنجش روایات ۵۴
- ۵.۲.۱. تمسک به قرآن ۵۸
۲. جواز تفسیر و فهم قرآن ۶۰
- ۱.۲. دلایل روایی عدم جواز تفسیر و فهم قرآن ۶۰
- ۱.۱.۲. نکوهش از تفسیر به رأی ۶۰
- ۲.۱.۲. پیامبر و ائمه علیهم السلام، قیم قرآن ۶۷
- ۳.۱.۲. علم کامل قرآن، مختص معصومان علیهم السلام ۶۹
- ۴.۱.۲. نکوهش از جدال در قرآن ۷۰
- ۲.۲. دلایل روایی جواز تفسیر و فهم قرآن ۷۲
- فصل چهارم: منابع فهم قرآن از دیدگاه روایات ۷۳

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه
۳.....	فصل اول: کلیات
۴.....	۱. بیان مسئله
۴.....	۲. ضرورت تحقیق
۵.....	۳. اهداف تحقیق
۵.....	۴. پرسش‌ها
۶.....	۵. فرضیه‌ها
۶.....	۶. پیشینه تحقیق
۷.....	۷. روش تحقیق
۸.....	۸. چگونگی بررسی سندی روایات
۹.....	فصل دوم: اهمیت فهم قرآن از دیدگاه روایات
۱۱.....	۱. تأکید روایات بر فهم قرآن
۱۷.....	۲. اوصاف و فضایل قرآن

۱. قرآن ۷۴

۲. روایات ۷۸

۳. عقل ۸۵

فصل پنجم: مراتب فهم قرآن از دیدگاه روایات ۹۲

۱. روایات بیانگر فهم اختصاصی فهم قرآن ۹۳

۲. روایات بیانگر فهم همگانی قرآن ۱۰۰

۳. روایات بیانگر مراتب فهم قرآن ۱۰۳

فصل ششم: موانع و شرایط فهم قرآن از دیدگاه روایات ۱۰۸

۱. موانع فهم قرآن ۱۰۹

۱.۱. اکتفا به معنای ظاهری قرآن ۱۰۹

۲.۱. تعصب و خود برآیی ۱۱۹

۳.۱. توقف در مقدمات فهم ۱۲۱

۴.۱. ابتلا به صفات مذموم و ناپسند ۱۲۵

۱.۴.۱. هوای نفس ۱۲۶

۲.۴.۱. حب دنیا ۱۲۸

۳.۴.۱. تکبر و خودبینی ۱۳۱

۴.۴.۱. گناه ۱۳۳

۲. شرایط فهم قرآن ۱۳۷

۱.۲. رفع موانع و حجب ۱۳۸

۲.۲. تدبیر ۱۳۸

۳.۲. خشوع ۱۳۹

۴.۲. اخلاص ۱۴۱

فهرست منابع ۱۴۴

مقدمه

بدون شك قرآن کریم کتاب زندگی و انسان‌سازی و ضامن سعادت بشر است که برای تمام انسان‌ها در تمام دوران‌ها سخن و برنامه دارد و در جای جای آن انسان را به تفکر و تدبیر در امور مختلف از جمله در آیات قرآن فرا خوانده است؛ "كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ"^۱ که این بیانگر اهمیت فهم و بهره‌مندی از قرآن می‌باشد.

در جایی دیگر از قرآن، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بیان کننده و مفسر قرآن معرفی شده است؛ "وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ"^۲ و مطمئناً بعد از ایشان ائمه علیهم السلام بهترین مفسر قرآن هستند؛ زیرا علم کامل و تام قرآن در اختیار ایشان است. از این روایت که بنا بر حدیث شریف ثقلین که میان تمامی مسلمانان متواتر است، قرآن و عترت تا روز قیامت از یکدیگر جدایی ناپذیرند.

بنابراین بررسی سخنان ایشان که همراه همیشگی قرآن هستند در زمینه چگونگی فهم قرآن، ما را به فهمی دقیق و استوار با روشی صحیح می‌رساند.

---

۱. قرآن کریم، ص: ۲۹ و نیز بقره: ۱۶۴؛ نساء: ۸۲؛ یونس: ۲۴؛ رعد: ۳ و ۴؛ محمد: ۲۴؛ نحل: ۱۱ و ۱۲؛ روم: ۲۱ و ۲۴؛ زمر: ۴۲؛ جاثیه: ۵ و ۱۳ و ...
۲. همان، نحل: ۴۴.

به منظور تحقق بخشیدن به این هدف، روایات معصومین علیهم‌السلام در مورد فهم قرآن از کتب روایی و تفسیری گردآوری و دسته‌بندی شده و سپس به بررسی سندی و دلالتی آنها پرداخته و در توجیه یا نقد روایات به آرای مهم در این زمینه اشاره شده است.

فصل اول:

کلیات

۱. بیان مسئله

این تحقیق، در پی آن است که روایات مربوط به فهم قرآن را از مصادر روایی، گردآوری و دسته بندی کند و از نظر سندی و دلالی مورد بررسی قرار دهد و به دیدگاه‌هایی صحیح درباره فهم قرآن دست یابد.

۲. ضرورت تحقیق

قرآن کریم، یگانه کتاب آسمانی مصون مانده از تحریف است که جامع‌ترین و استوارترین آموزه‌های وحیانی را در اختیار بشر قرار می‌دهد. دست‌یابی صحیح و روشمند به آموزه‌های این کتاب بزرگ، به ویژه با توجه به بیان دقیق و خارق‌العاده آن، روش‌شناسی خاص خود را می‌طلبد و شناخت لغزشگاه‌ها و پیشگیری از تحریف معنوی و برداشت‌های سطحی از این کتاب گران‌سنگ، بستگی کامل به چگونگی فهم آن دارد.

کامل‌ترین و جامع‌ترین فهم قرآن نزد ائمه علیهم‌السلام است و ایشان بهترین کسانی هستند که می‌توانند در باب روش فهم قرآن سخن بگویند. بنابراین گردآوری و بررسی سندی و دلالی روایات فهم قرآن ضرورت می‌یابد.

۳. اهداف تحقیق

فهم قرآن کریم که کتاب زندگی است و برای تمام بشریت در تمام دورانها سخن و برنامه دارد، از اهمیت بالایی برخوردار است.

با توجه به اینکه ائمه علیهم السلام مفسر واقعی قرآن هستند و علم کامل قرآن نزد آنان است، یکی از راههای رسیدن به فهم صحیح قرآن، گردآوری و بررسی روایات ایشان در باب فهم قرآن می باشد. بنابراین رسیدن به فهم واقعی قرآن با استفاده روایات ائمه علیهم السلام، هدف اصلی این تحقیق است.

۴. پرسشها

در این تحقیق در پی آنیم که به یک سؤال اصلی و چند سؤال فرعی در باب فهم قرآن با استفاده از روایات ائمه علیهم السلام پاسخ دهیم:

سؤال اصلی:

آیا روایاتی در مورد فهم قرآن وجود دارد؟

سوالات فرعی:

۱. فهم قرآن از دیدگاه ائمه چه اندازه مهم و با اهمیت است؟

۲. از نظر ایشان فهم قرآن دست نیافتنی و ناممکن است یا امکان دارد و آیا تفسیر و فهم آن جایز

است؟

۳. برای فهم بهتر قرآن از چه منابعی می توان استفاده نمود؟

۴. فهم قرآن برای همگان یکسان است یا مراتبی دارد؟ بالاترین مرتبه نزد چه کسانی است؟

۵. در مسیر فهم قرآن چه موانعی وجود دارد؟

۶. فهم قرآن چه شرایطی دارد؟

۵. فرضیه‌ها

با توجه به اینکه ائمه علیهم‌السلام بهترین مفسر قرآن هستند، در باب فهم قرآن سخنانی بیان نموده‌اند. به نظر می‌رسد چون قرآن ثقل اکبر و کتاب زندگی است، ائمه علیهم‌السلام در سخنان خود بر اهمیت فهم قرآن اشاره نموده‌اند. چون تمسک به قرآن هدایتگر بشر از ظلمت و تاریکی به سوی نور است، فهم آن ممکن و تفسیر آن جایز است.

مهم‌ترین منابع فهم قرآن از دیدگاه ائمه خود قرآن، روایات و عقل انسان است. بر اساس سخنان ائمه علیهم‌السلام هر کس بنا بر ظرفیت وجودی خود از قرآن بهره می‌برد. هر چند فهم قرآن مراتبی دارد و علم کامل و جامع قرآن نزد ائمه است. از نظر ایشان در مسیر فهم قرآن موانعی از جمله اکتفا به معنای ظاهری قرآن، توقف در مقدمات فهم، تعصب و خودرأیی و ابتلا به صفات و اخلاق ناپسند و مذموم وجود دارد. با توجه به روایات، لازمه رسیدن به فهم صحیح از قرآن نیازمند شرایطی از جمله رفع موانع، تدبیر، خشوع و اخلاص است.

۶. پیشینه تحقیق

هر چند کتب تفسیر و علوم قرآن به تناسب موضوع خود به برخی از روایات در باب فهم قرآن اشاره کرده و آنها را بررسی نموده‌اند، اما این روایات به طور کلی در هیچ کتاب یا مقاله‌ای گردآوری و بررسی نشده است.

از جمله مقالاتی که هر کدام دسته‌ای از این روایات را با توجه به موضوع خود مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند عبارتند از:

امکان و جواز فهم قرآن، محمد تقی مصباح، به نگارش غلامعلی عزیزی کیا.
بررسی امکان فهم و جواز تفسیر قرآن در دیدگاه فریقین، محمدرضا مجیدی.

امکان و فهم صحیح قرآن کریم از منظر امام خمینی (ره)، ابراهیم کلانتری.

معصومان و فهم ویژه آنان از قرآن، سید رضا مؤدب.

فهم پذیری قرآن، محمدباقر سعیدی روشن.

بررسی برخی از منابع فهم، علی اوسط باقری.

شباهت ظاهرگرایان در فهم قرآن، علی اسعدی.

مصادر فهم قرآن، محمدباقر سعیدی روشن.

راهکارها و ابزارهای فهم و تفسیر قرآن، عزت‌الله مولایی.

شرایط باطنی فهم قرآن در نگاه امام خمینی (ره)، مجید فلاح پور.

فهم قرآن از دیدگاه امام خمینی (ره)، محمد علی تجری.

یک پایان نامه کارشناسی ارشد نیز مرتبط با این موضوع با عنوان «بررسی سندی و دلالتی روایات

اهل بیت (ع) در باب مراتب فهم قرآن»، نوشته محمد منتظری نجف آبادی، وجود دارد که در آن

روایاتی در زمینه مراتب فهم قرآن بررسی شده اما هماهنگی و انسجام بین این گروه از روایات به

روشنی مشخص نشده است. که در این پایان نامه ضمن برطرف کردن این نقیصه، در فصل پنجم به

بررسی روایات مراتب فهم قرآن پرداخته شده است.

نواوری این پایان نامه نسبت به نوشتارهای موجود در این زمینه، بررسی کامل اسناد روایات مربوط

به فهم قرآن و تحلیل جامع آن از دیدگاه روایات می‌باشد.

۷. روش تحقیق

این تحقیق به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. یعنی روایات مربوط به فهم قرآن از کتب

مختلف روایی و تفسیری گردآوری و دسته‌بندی شده و سپس مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۸. چگونگی بررسی سندی روایات

قدمای امامیه، حدیث را به صحیح و غیر صحیح تقسیم می‌کردند و اجمالاً خبری را که افراد مورد اطمینان و وثوق نقل کنند یا مقارن به جهاتی باشد که موجب وثوق گردد، صحیح می‌دانستند اما محدثان متأخر، حدیث را از نظر سندی به چهار قسم صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم می‌کنند. منظور آنان از صحیح خبری است که سلسله سند توسط افراد موثق و امامی مذهب به معصوم متصل گردد و حسن خبر متصلی است که تمامی سلسله سند امامی مذهب و ممدوح باشند، ولی تصریح بر عدالت هر یک نشده باشد یا برخی ممدوح و بقیه ثقه باشند. مراد از موثق خبری است که تمام افراد سلسله سند موثق باشند، اگر چه برخی از آنان غیر امامی باشند. و ضعیف خبری است که شروط یکی از اقسام فوق را نداشته باشد، مثل اینکه راویان حدیث موثق نباشند یا اینکه سلسله سند به معصوم متصل نباشد. (مرسل باشد).^۱

سند روایات این تحقیق بر اساس تقسیم بندی فوق نام گذاری شده است.

بنابراین عبارت «ضعیف» که در مورد اکثر روایات به کار رفته است، مربوط به سند می‌باشد و

ربطی به ضعف متن ندارد.

در این پایان نامه، سعی شده ابتدا روایاتی که از نظر سندی صحیح هستند و سپس روایاتی که سند

آنها ضعیف است، آورده شود تا سند روایاتی که ضعیف است با سند روایات صحیح تقویت شود.

---

۱. رک: کاظم مدیر شانه‌چی، درایة الحدیث (قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۲ش)، صص ۶۷-۷۴، با اندکی تصرف.

فصل دوم:

اهمیت فهم قرآن از دیدگاه روایات

"إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ"^۱، قرآن بشر را به استوارترین راه هدایت می‌کند و انسان را از تاریکی به سوی نور رهنمون می‌سازد.

قرآن کتاب هدایت و رحمت و تنها کتاب آسمانی است که جامع نیازهای بشر می‌باشد و خداوند متعال در این مورد می‌فرماید: "وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ"^۲؛ «و این کتاب را که روشنگر هر چیزی است و برای مسلمانان رهنمود و رحمت و بشارتگری است، بر تو نازل کردیم.»

در جایی دیگر خداوند سبب نزول قرآن را تدبیر در آن می‌داند: "كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ"^۳ (این) کتابی مبارک است که آن را به سوی تو نازل کرده‌ایم تا در (بارۀ) آیات آن بیندیشند و خردمندان پند گیرند.»

بنابراین فهم قرآن زمانی اهمیت پیدا می‌کند که لازمه استفاده از این ویژگی‌ها و فضایل و لازمه تدبیر در قرآن، فهمیدن آن می‌باشد.

در این میان اولیای الهی که مخاطبان قرآن هستند و والاترین فهم قرآن ویژه آنهاست، در سخنان خود بر اهمیت فهم قرآن اشاره کرده‌اند که در این فصل به بررسی این روایات می‌پردازیم.

۱. قرآن کریم، اسراء: ۹.

۲. همان، نحل: ۸۹.

۳. همان، ص: ۲۹.